

SZAKDOLGOZAT

Boros Boglárka

2024

MATE Kaposvári Campus
Neveléstudományi Intézet
Gyógypedagógia szak

A szociális helyzet és a nyelvi hátrány viszonya

Szakdolgozat

Belső konzulens: Demeter Gáborné
Adjunktus

Készítette: Boros Boglárka
gyógypedagógia
logopédia-pszichopedagógia szakirány

MATE
2024

Tartalmi kivonat

A nyelv, az egyik legkiemelkedőbb szerepet játszó kommunikációs eszköz, amely életünk minden területén jelen van és végigkíséri azt. A nyelv segítségével fejezhetjük ki gondolatainkat, megoszthatjuk érzéseinket, kapcsolatot létesíthetünk másokkal, valamint hatással lehetünk embertársainkra. Ezen keresztül fedezhetjük fel a körülöttünk lévő világot, és ugyanígy ismerhetnek meg minket mások. A témaválasztásom mögötti motiváció az volt, hogy logopédia szakirányos hallgatóként megérthessem a verbális kommunikáció nehézségeinek hátterét.

Dolgozatomban az eltérő szociális háttérrel rendelkező gyermekek nyelvi kompetenciája között kerestem a kapcsolatot. Ennek apropójából először szakirodalmi feldolgozást végeztem, ahol többek között kitértem a beszédfejlődés meghatározó tényezőire, a hátrányos és a nyelvi hátrányos helyzet fogalmának definiálására több aspektusból. Valamint röviden szót ejtettem az iskolai sikertelenség és a nyelvi szocializáció összefüggéséről. Továbbá a XX. század második felében számos kutatást végeztek mind külföldön, mind Magyarországon egyaránt a nyelvi hátrány témájában. Egyebek mellett olyan kutatókat emeltem ki a témában, mint Basil Bernstein, Denis Lawton, Pléh Csaba, Pap Mária, Réger Zita, avagy Kontra Miklós. Basil Bernstein angol kutatónak az 1960-as, 1970-es években jelentek meg a nézetei a nyelvi hátránnyal kapcsolatosan. Vizsgálódásainak középpontjában a különböző társadalmi osztályok nyelvi képességei álltak. Célja az volt, hogy bizonyítsa, a társadalmi helyzet eltérő beszédformákat, illetve nyelvi kódokat eredményez. Bernstein az általános iskola első osztályos tanulói között végzett kutatást. Eredményei alapján a munkásosztály (working class) családból származó tanulókat korlátozott, míg a középosztályból (middle class) származó tanulókat kidolgozott nyelvi kódú csoportba sorolta. Az 1960-as években Denis Lawton, Basil Bernstein hatására, foglalkozni kezdett a nyelv és a társadalmi osztály kérdésével. Londoni középiskolás fiúkkal végezte kutatását, górcső alá véve mind a beszédüket, mind pedig az írott nyelvüket. Bernsteinhez hasonlóan Lawton is a közép- és munkásosztályt vette viszonyítási alapul. Lawton kutatása rámutatott arra, hogy a különböző nyelvi kontextusok mekkora szerepet játszanak az ilyen típusú vizsgálatokban. Emellett Lawton eredményei kimutatták azt is, hogy a munkásosztályból származók a társaikkal szembeni nehézségeik ellenére is ösztönözhetőek a számukra nem megszokott kidolgozott kód használatára. A 20. század második felében magyar kutatók is górcső alá vették a társadalmi helyzet és a nyelvi hátrány kérdéskörét. Pap Mária nyelvész és Pléh Csaba pszichológus általános iskolás gyermekek nyelvi képességeit tanulmányozták, amit ugyancsak Bernstein elméletére alapoztak. Őt iskolában hatvanöt első

osztályos diákat vizsgáltak nyelvhasználati szempontból, akik különböző szociális háttérrel rendelkeztek. A vizsgálatot interjúhelyzetben végezték el, amely során öt nyelvi feladatot kellett megoldani. A nyelvi hátrány szociális helyzettel való feltérképezéséhez kérdőíveket juttattak el a szülőkhöz, továbbá az iskolai nyilvántartás dokumentumait használták fel. A kérdőívekben a szülők iskolai végzettségére, foglalkozására, és a család jövedelmére irányuló adatokra voltak kíváncsiak. A kutatás eredményei alátámasztották Bernstein hipotézisét, vagyis hazánkban is kimutatható a korlátozott és a kidolgozott kód használata a nyelvben. Beigazolódott az is, hogy a társadalmilag nem, vagy csak kevésbé hátrányos helyzetű családból származó gyermekeknek bonyolultabb a nyelvhasználata, a szókincse pedig gazdagabb, összetettebb, hátrányos helyzetű társaikkal szemben. Réger Zita 1985-ben megjelent tanulmányában a nyelvi hátrány eredetét vizsgálja, az anya-gyermek beszédkapcsolat elemzése révén. Ellentétben más kutatókkal, Réger nem pusztán a nyelvi hátrány jelenségeit tárgyalja, hanem olyan jellemzőket kutat az anya-gyermek kapcsolatában, amelyek alapján megállapítható, hogy a hátrányos helyzetű anyák gyermekeikkel folytatott kommunikációja milyen káros hatást gyakorolhat a gyermekek beszédfejlődésére. Réger Zita nevéhez fűződik még az *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció-nyelvi hátrány* című könyve, amely először 1990-ben, majd 2002-ben jelent meg újra. Ezekben úgyszintén a nyelvi hátrány kérdéskörét járja körül.

Kutatásomat Magyarország délnyugati régiójának egyik vármegyéjében, Zala vármegyében végeztem el. A vizsgálatok helyszínéül a Kőrösi Csoma Sándor-Péterfy Sándor Általános Iskola Péterfy Sándor Tagintézménye, illetve a Csapi Térségi Általános Iskola, Szakközépiskola és Kollégium szolgált. Utóbbi létesítmény Zala vármegyében, Nagykanizsától mindössze nagyjából tíz kilométerre lelhető fel. Az iskolát az 1970-es évek elején abból az indíttatásból hozták létre, hogy felzárkóztassák a nagykanizsai járás hátrányos és veszélyeztetett helyzetű kisebbségi tanulóit. Célkitűzésük a kisebbségi önzonosság megőrzése, ápolása, és erősítése. A tanulók jelenleg Zala, Somogy és Vas vármegye 42 településéről érkeznek Csapiba. Így ennek értelmében az iskola regionális feladatokat végez. A Kőrösi Csoma Sándor-Péterfy Sándor Általános Iskola Péterfy Sándor Tagintézménye Nagykanizsán az ÉK-i városrész NY-i részén, az Eötvös tér közvetlen szomszédságában helyezkedik el. Az iskola a városban egyedülálló zöld környezettel rendelkezik. A tanulók hatalmas udvaron, 3 nagy sportpályán, „Madárbarát kert”-ben, fa játékokkal élvezhetik a szabadidő adta lehetőségeket. Maga az épület 3 szintes. Intézményegysége 8 évfolyamos, évfolyamonként két osztályban folyik a nevelés és oktatás. Az iskola szemléletét alapvetően a gyermekközpontúság határozza meg.

Kutatásom során többek között arra kerestem a választ, hogy vármegyei szinten milyen arányban változott a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek létszáma az elmúlt évek adatait összehasonlítva. Továbbá különbség figyelhető-e meg a különböző családi háttérrel rendelkező általános iskoláskorú gyermekek nyelvhasználatában és szókincsében? Igaz-e Bernstein elmélete abban, hogy a társadalmilag alacsonyabb csoportból származó gyerekek nyelvhasználata egyszerű, szókincsük pedig szegényes? Összefüggésbe hozható-e a nyelvi hátrány és a családi szocializáció az iskolai tanulmányok sikertelenségével? Támogatja-e az iskola az otthonról hozott szocializációs, illetve nyelvi mintákat?

Dolgozatomban módszereként a kérdőíves felmérés használtam. A kérdőíves kutatást a fentiekben említett két iskolában végeztem el. Mindkét intézményben tizenegy harmadik és negyedik osztályos tanuló töltötte ki a kérdőívet. A feladatlap első részét általános kérdések tették ki, amelyek segítségével rálátást nyertem a gyermekek szociális hátterére. Ebből kifolyólag olyan kérdésekre fókuszáltam, melyek a gyermekek életkorát, lakóhelyének típusát, testvéreik számát, illetőleg a szülők iskolai végzettségét vizsgálta. Ezt követően tértem rá az anyagi háttérre vonatkozó kérdésekre. Példának okáért olyan kérdéseket fogalmaztam meg, mint hogy „Van-e otthon számítógépetek?“, „Van-e otthon tévétek? Ha igen, milyen gyakran szoktad nézni, és mit?“, „Van-e autótok?“, és Van-e otthon könyvetek? Ha igen, miket szeretsz leginkább olvasni?“. A kérdőív második szakaszában már a gyermekek szókincsére, nyelvhasználatára és mondatalkotási/szövegalkotási képességeire voltam kíváncsi. Ennek értelmében válaszolniuk szükségeltetett a „Mit csinálsz hétvégen, mikor nincs iskola?“, valamint a „Mit szeretsz csinálni szabadidődben?“ kérdésekre. Ezt követően két kép leírását végezték el a gyerekek, 4-5 mondatban összefoglalva, hogy mit látnak rajtuk. A kérdősor harmadik, egyben utolsó szakasza nyelvhelyességi és dialektológiai szempontból vizsgálható feladatokat tartalmazott. A feladat során a gyerekek szinonimákat kerestek. Végül, meg kellett győződniük arról, hogy a két felsorolt, tartalmilag azonos mondat közül, melyik mondat nyelvtanilag helyes, és melyik használatos az adott tájszólásban.

A hivatalos statisztikai forráselemzésből kiderült, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek létszáma Zala vármegyében 2017-2019. decembere között, stagnáló tendenciát mutat. Mégis az ország délnyugati régiójához képest vármegyei szinten kiemelkedő az arányuk. Míg ezzel szemben a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeké igencsak visszaesett. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatainak felhasználásával megvizsgáltam ugyancsak a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek számának alakulását 2020-2022. decemberéig bezárólag országos szinten is. Az adatokat elemezve megfigyeltem, hogy a két vizsgált csoport létszáma 2020-as évben szinte kiegyenlítődt. Majd rá egy évre a hátrányos helyzetű

gyermek aránya szignifikánsan megnövekedett. Az adatokat az átláthatóság érdekében diagramon szemléltettem.

A demográfiai elemzést alapul véve megfigyeltem, hogy a nagykanizsai Péterfy Sándor Általános Iskolában a harmadik és negyedik osztályos gyermekek életkora az osztályfoknak megfelelő. Míg ezzel szemben a Csapi Térségi Általános Iskola diákjai között az életkor igencsak megoszlik (nyolc évestől egészen tizenöt éves korig). A lakóhely megoszlását figyelembe véve a kanizsai iskolába járó gyerekek nagyobb százaléka a városban lakik. Ellenben a másik iskolában a diákok lakóhelyét leginkább a szegényes körülmények jellemzik. A szülők iskolai végzettségének megoszlását tekintve, elmondható, hogy a nagykanizsai iskolában tanuló gyerekek szülei között a legalacsonyabb iskolai végzettség az érettségi. Ezzel szemben a Csapiba járó diákok szülei között a legmagasabb végzettséget jelentő érettségit pár szülő szerezte meg. Nagykanizsán az érettségi mellett a főiskolai és egyetemi végzettség egyaránt előfordul, addig Csapiban főként az általános iskolai (nyolcosztályos) bizonyítvánnyal rendelkező szülők dominálnak.

A nyelvi kérdések esetében mind Nagykanizsán, mind Csapiban sokféle megoldás született. Nagykanizsán a gyerekek fogalmazásukban jórészt alany-állítmányi kapcsolatból álló tőmondatokat alkalmaztak. Vagy a tőmondatot egyszerű jelzővel, tárgyias szerkezettel látták el. Születtek hosszabb, logikus megoldások is, amelyben gyakrabban alkalmazták az alá- és mellérendelő összetett mondatokat, gazdagabb szókinccsel alkottak mondatot. Illetve olyan is előfordult, hogy a gyermek a konkrét szituációba helyezte a képleírást. A Csapi iskolások szövegalkotására inkább az egyszerű, tagolatlan, és kevesebb az összetett mondat a jellemző. A fogalmazásaik olykor felsorolásszerűek, rövidebbek, időnként a ragok, betűk felcserélése (permutáció), kihagyása (elízió), és helyettesítése (szubsztitúció) miatt nehezebben érthetőek. A szinonimakeresés elemzése során a két iskolát nem különítettem el egymástól, mert függetlenül a társadalmi előnytől vagy hátránytól, szinte azonos válaszokat kaptam.

Mindent összevetve a kutatás eredményei arra utalnak, hogy a szegényebb környezetből származó, és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei korlátozott nyelvi kóddal rendelkeznek, ami megerősíti Bernstein elméletét. Bár mindkét iskolában voltak jobb és kevésbé jó teljesítmények, ennek ellenére a nagykanizsai intézmény tanulójának nyelvi készségei magasabb szintű tudást és tájékozottságot mutattak. A nagykanizsai gyerekek érthetőbben, helyesebben írnak, illetve mondanivalójuk is olvashatóbb. Természetesen náluk is előfordulnak súlyosabb helyesírási hibák, és értelmetlen mondatok, de mégis elenyészőbb a másik iskolához képest. Valamint mondattanilag is bonyolultabb kifejezéseket alkalmaztak.

Azoknak a gyerekeknek a felzárkóztatása, akik nyelvi hátránnyal küzdenek, egy rendkívül összetett feladat. Számos program látott már napvilágot a nyelvi problémák megoldására, melyek változatos megközelítéseket alkalmaznak attól függően, hogy a szerzők hogyan határozzák meg a nyelvi hátrány mibenlétét. Ennek egyik elterjedt formája Nagykanizsa és környékén, a mesepárnás mese, melynek megalkotása Pálfi Judit nevéhez fűződik. Mesepárna eszközzel történő élőszóbeli mesélés, aminek segítségével megjelenik a gyermekek szeme előtt a hallott mesei tartalom. A mesepárnás mese egy lehetséges út a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek anyanyelvi, metakommunikációs képességeinek, irodalmi nevelésének fejlesztésére, a szövegértésük és a szövegalkotásuk megalapozására. Nem utolsó sorban a meséken keresztül motiváltabbakká válnak, és ez egy kiváló lehetőséget biztosít számukra a szabadidő minőségi eltöltésére is.

Mindezek figyelembevételével nem csak a hátrányos és halmozottan hátrányos gyerekek létszámát csökkenthetjük, hanem segíthetünk a nyelvi hátrányuk leküzdésében is. Ez által pedig teljes értékű tagjaivá válhatnak a társadalomnak. Vagyis, amennyiben ezeket a módszereket sikeresen alkalmazzuk, azzal nagyobb esélyt biztosítunk a gyermekek számára a szociális hátrányból való kitörésre. Végezetül, lehetőséget nyújtunk nekik egy sikeres karrier kiépítésére.